

Zoomorfní tematika v lidové tradici

Slovácké muzeum
v Uherském Hradišti
2013

Zoomorfní symbolika v milostných vztazích

Alexandra Navrátilová

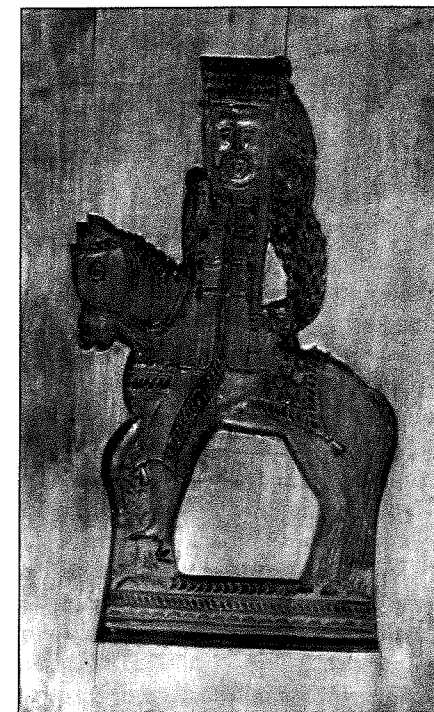
Symbolické formy, jimiž se z generace na generaci předávaly představy a vzory lásky a manželství, patří k nejpracovnějším a zřejmě i nejpoetičtějším kódům a šifram lidové tradice. Jejich antropologicky konstantní a společensky variabilní složky byly spjaty se sociogenetickou pamětí člověka a s tradicemi kultury, které nabývaly smysl a konkrétní podoby vztahu k relevantnímu vnějšímu okolí. Převážně až do poloviny 19. století se tyto formy v jejich celistvosti vyznačovaly relativně stabilními horizonty duchovních (morálních) a pragmatických nároků společnosti. Česká lidová tradice představovala svébytnou konstituci symbolického světa, v němž byly milostné vztahy a projekce lásky a svatby paralelně prostoupeny zejména náboženskými (církevně a lidově křesťanskými) a světskými symboly, kultivujícími vztahy mladých lidí v souladu s potřebami a zájmy společnosti.¹ Společnou ideou byl koncept uspořádaného (dobrého) života v manželství ve víře a dostatku. Významnou měrou se na něm podílela rovněž mytologie, folklorní projevy, obyčejová tradice a různé další způsoby ozvlášťování lidské existence. Do tohoto konceptu rovněž vstupovaly z vnitřních romantických pohnutek párů zamilovanost a touha, které se projevovaly překračováním společenských stereotypů směrem k obrazům vysněné lásky a ke snahám o její zaštitění. Pokusím se naznačit, jak se v této až nepřehledně strukturované problematice milostné symboliky prezentují v tradovaných formách zvířata, jejichž prostřednictvím se substituovalo (někdy i konfliktně) prolínání společenských a individuálních zájmů. Zoomorfní symboliku v milostných vztazích chci exponovat na tradičních kulturních stereotypech zvířete a účincích jeho některých částí. Na vybraných příkladech naznačím jejich podoby ve zprostředkování citovosti, intenzity touhy, žádoucích (nežádoucích vlastností a splněných) nesplněných očekávání ve vztahu k objektu lásky.

Stabilní místo v milostných projevech mělo zvíře jako reprezentant „přírodních sil“, jeho prostřednictvím se vyjevují různá tajemství a naznačují cesty naplnění osudu. Zvíře vyznačovalo abstrahované přednosti, vlastnosti a chování, tělesné znaky a estetický tvar, zvukové a další projevy. Konvenovaly měnícím se významům a dosahu milostného vztahu, počínaje namlouváním a konče svatebním veselím. K nejčastějším obrazům zvířecích vzorů patřilo nekonfliktní vábení, poselství zpráv o trvání lásky a rozchodech, idealizace podob milého či ženicha – jeho síly a sexuální potence, nezávislosti, věrnosti atp. Zvíře či jeho části vystupují v konkrétních rituálních situacích zpravidla v mnoha symbolických úrovních, jejichž hranice se prolínají a které se vyznačují převážně kognitivním a sociokulturním rozměrem. Od nejstarších dob se ke zvířatům vztahovaly představy, v nichž se mísily strach a obavy s vírou v jejich schopnost předjímat a naznačovat běh událostí. Podstatná byla zástupná role zvířat při vyjadřování zájmů, tužeb a potřeb zamilovaných, při rozvolňování náboženských a morálních tabu a právě tak i při potlačování sexuálních představ a chování, především v rituálních situacích. Zvířecí symbolika prezentovaná v tradičních jevech byla nesena častými polárními člověk – zvíře, lidské – zvířecí, přitažlivé – odpudivé, povznesené – přízemní, duchovní – pozemské apod. Zvířata vystupovala jako ztělesnění dobrých nebo zlých sil. Obrazy zvířete, popřípadě bytosti, která byla napůl zvíře a napůl člověk i zveličené negativní rysy zvířete, byly nositelem zpravidla nekultivovaných vlastností spojených s lidskou brutalitou, násilím. Např. násilí vůči ženám, prostupující celými lidskými dějinami, bývalo prezentováno jako nižší, zvířecí stránka lidské povahy, spojená s nekontrolovatelnou pudovostí. Vzpomenuté v této souvislosti bájný příběh o únosu Sabineek *kentaury*, divokými bytostmi z řeckých mýtů, s lidskou horní částí těla nasazenou na koňském těle. Zvířeti jsou připisovány schopnosti či dispozice odvozené z bytostného každodenního spojení s člověkem, které poskytovaly

příklady smyslově evidentních symbolů věrnosti, oddanosti, síly či hrozeb. Stereotypní antropomorfní zace „vlastností“ konkrétního zvířete, jeho tradované magické, případně věštební schopnosti patřily do tradiční sféry porozumění projevům náklonnosti a lásky.

Zvíře v namlouvacích rituálech

V namlouvacích rituálech byly projevy lásky připodobňované kráse, estetičnosti, dispozicím a antropomorfnímu chování zvířat. Příznačný význam mělo ptačí peří, umístěné za kloboukem či beranicí mladé mužské chasy. Šlo o výrazně zbarvené ocasní pero, nejčastěji z bílého kohouta, ale také z krocana, volavky, jeřába, sojky či jiného ptáka. Nejvzácnější bylo pero pštrosí a paví, které bylo obvykle výsadou odvedených rekrutů. Tuto zvláštní ozdabu mužské pokrývky hlavy doplňovala ještě *vonice*, kytka z rostlých či umělých květin a další dekorativní prvky. Pero symbolizovalo svobodný mládeňský stav, dospělost, mužnost a udatnost, bývala s ním spojována i poctivost nositele, ztotožňovaná s jeho panictvím.² Na Moravě se udrželo až do 21. století jako zdobný doplněk svatebního klobouku, nazývaný *kosárek*, *kosáček*, *kosáček*. Právo nosit pero nebylo jednoduché, v ob-

Perníková forma s husarem. Koryčany, polovina 19. století. Sbírkový Slovákého muzea v Uherském Hradišti.

cích jihovýchodní Moravy muselo být vybojováno vzájemným zápolením mladých mužů a vítěz nosil i pět až šest takových per. Chlapci je získávali darem od svých dívek a stávalo se, že žárlivá či rozhněvaná dívka tomu svému pero potrhala, což bylo velkou pohanou. Darování pera, kterým dívky vyjadřovaly svůj obdiv a zalíbení v mládenci, dokládají mnohé lidové písně: *Po tej travě paví choďa, / paví choďa, perka traťa. / Ja sem perek nazbírala, za klobuček nastrkala. / Za klobuček za vysoky / že syneček černojokey* (Bartoš-Janáček, č. 20); *Janiček má paví pířka, / visijó mu na ramýnka. / Aj, jedno bílý, dvě červený, / to je Lizenčino potěšení* (z Moravičan, Sušil č. 474). V podobě milostné výzvy se perko objevuje např. v písni z Moravan: *Dala jsem ti pérko, / ješče ti jedno dám, / teprve se tě zeptám, / budeš-li chodit k nám* (Z Moravan, Sušil č. 486).

O milostné náklonnosti a lásce vypovídaly dary, vyměňované mezi milenci. Děvčata kupovala svým milým na poutích a jarmarcích marcipánové nebo perníkové figurky jelínků, koníků a husarů na koních, které symbolizovaly obdiv k mužné něze, síle a potenci. Mezi dary z lásky stojí za zmínku tzv. *lítavé straky* ve velikonoční pomlázce v obcích v okolí Českého Krumlova. Tvořily je ořechy ovázané stužkou a bohatě zdobené hedvábím, dracouny, kokardami, skleněnými korálky a podobnými drobnostmi. Tento velmi pracný dar vyjadřoval i postoj k trvání milostného vztahu, zprostředkovaný zkušeností s chováním straky, které bylo charakteristické zálibou v pestrých předmětech, spjatou s přelétavostí od jedné cetky k druhé a současně i s odolností ořechu. *Lítavé straky* podávaly výstižnou symbolickou referenci o působení jevu jeho vnějším podmínkám a plnily funkci pozitivní či negativní komunikace. Byly výrazem pevnosti lásky a mládenci si je schovávali na památku. Při roztržce zamilovaných poslala dívka chlapci jen jeden ořech ledabyle zabalený. V době neúrody byly ořechy se stejným významem nahrazovány holubími vejci.³

Celou škálu milostných projevů – od šťastné lásky až po nevěru, žal a smutek z rozloučení vyjadřují nápisy na štátcích, kraslicích či jiných předmětech v podobě veršů převzatých z lidových písní, často skrývajících jinotaje a výzvy. Převládá v nich pták jako zprostředkovatel lásky: *Slaviček je pěkný ptáček, / on se ti chytit nedá, / on ti nese pěkné psaní / od tvého poručíka / o půlnoci zazpívá* (okolí Telče), nebo představitel různých moudrostí: *Pod našima okny stojí / máj zelený / a na tem májičku ptáček premilený / slyšte vy děvčata co ten ptáček zpívá, / že z veliké lásky / nikdy nic nezbyvá. Ptáček má také jasné milostné určení: je autentický ve zpěvu a stálosti, a když už milý takový není, nemá vyhaslý vztah znehodnocovat: *Zpívej ptáčku / zpívej, ale nepoletuj, / falešný synečku, o mne neklebetuj!* (Kyjovsko). V nápisech se objevuje i páv: *Kam ses poděl zlati pávku / stratila jsem u milého lásku / kdo ji našel ať jí dá / nech se láska netoulá a některé verše obsahují výstrahu: *Sokolovo oko, / jastrábovo pění, / každá žena rečka pocháb [blázen] /, co pacholkom věří* (Provodov). Zaujímají-li ptáci naznačenou pozici při hledání a ztracení lásky, pak kohout jako pták plodnosti, odvahy a bojovnosti zpravidla vyjadřuje reálnou tělesnou touhu a v uvedeném případě i konkrétní sexuální výzvu: *Kohútka na plotě, / kukačka v hlóži, / příd ke mně, ogarča, budu sama v loži* (Rožnovsko), nebo výčitku z nenaplněného očekávání: *Ve vajíčku kohútek, / proč mně děláš zármutek?* (Zlínsko). Jiný je kohout ve svých erotických významech uplácen k žádoucím usměrnění milého: *Zpívej, kohútka, dám ti žitečka, / abys obudil mého synečka* (Třebíčsko).⁴**

Z ptačího světa čerpala milostná poezie nejvíce symboliky, neboť tento svět, nespoutaný prostorovou určeností, byl předurčen k připodobňování rozletu a bezhraničnosti milostných zájmů. Z nepřeberného množství písňových textů uvedme alespoň některé příklady. Velmi často v nich vystupují ptáci jako poslové, přenášející milostné vzkazy: *Leť můj poslíčku, jako pták, / k potěšení mému, / pozdravuj ho nastokrát / a dej vědět jemu* (Berounsko, Erben č. 88). *Přes Moravu letí malý ptáček, / vlastní meno jeho je slaviček; / on nese psaní, v něm pozdravení* (Býšovce, A 350/4–5); *Vyletěla sívá / holubička, / přinesla psaníčko / od miláčka. / Píše milý, / píše, píše, / že on k ní přijede / co nejspíše* (Budějovicko, Erben č. 387). Prostřednictvím ptáčka (těž ptáčka *jarabáčka*) se sdělují nepřijemné pravdy, např. ukončení vztahu: *Leť ty, ptáčku! Přes ty lesy, / pozdravuj tam mou milou, / aby na mne nečekala, / že já už zas mám jinou mamku, mamko mila, / už mi syneček vypověda* (Bartoš, 1889, č. 258); někdy i zpráva o začepení nevěsty: *Aj te vtáčko popeláčko, / proč smutně lítáš, / hale že nám novinečko / žádná nedáváš? / Novinečko takuvó, smutno, trochlivo, / ach že nám jož to nevesto / začepit máj* (Bartoš 1889, č. 405). Nejen zpěvní ptáci, i husy mohou být zvěstovatelem dívčího vzkazu: *Zatočte se kolem nad milého dvorem, / zkažte mu novinu, že se vdávat budu* (Ze Zbrašova od Hranic, Sušil č. 1118).

Často bývá pták obdařen schopností tišit zármutek a poskytovat útěchu: *Na potůčku bystre vodě, / pláče děvče své příhodě, / dva ptáčkové jí těšili, / neplač děvče, jede milý* (Těšínsko, B III 152). Příznačné místo zaujímají v transformacích lásky vlašťovky, nesoucí úděl odlétání do cizích krajín: *Laštovička letí do ciziny, / syneček si hledá děvče jiný* (A35); *Milovali jsme se / jako holubičky; / rozloučili jsme se / jako vlašťovičky* (Chrudimsko, Erben č. 294); *Okolo zahrádky / laštověnka lítá, / zkázala mě milá, / že mě nepřivítá* (Sušil č. 743). Vlašťovka vystupuje rovněž ve známé písni o ranním loučení milenců za svítání: *Vlašťovička lítá, / povídá, že svítá, / svítá svítáníčko: / vstaň, má Anduličko!*

Opuštěnost mladých dívek a chlapců, jejich samota a hledání druhá nacházejí výraz v ptáčích, kteří poletují a hledají možného druhá: *Už jsem opuštěnej / jako ptáček lesní, / který pořád sem tam lítá / a kam by rád, nesmí. / Už jsem opuštěnej / jako ta herlička, / která pořád sem tam lítá, / hledá přítelíčka* (Klatovsko, Erben č. 310).

Ptačí zpěv v lidových písních není zpravidla vymezován rodově ani druhově, podstatná je síla jeho účinku na formování milostných citů: *Nad Dunajem znizučka, / letěl ptaček zlahučka, / zpíve on tam velice, / milej pronika srdce* (Od Příbora, Sušil č. 1535). Zejména však slavičí

zpěv způsobuje, že *srdce omdlévá*, někdy je však schopen vyvolat žal: *Přiletěl tu slaviček, sednul u na zámeček. / Nezpívej tak slavičku, / rmutíš našu Aničku* (Od Příbora a od Loštic, Sušil č. 456). Jiný má slavičí zazpívat vesele, až půjde šohaj *k své galance přes pole* nebo ho žádá nevěsta, aby jí zazpíval na cestě k oddavkám: *Aj zpívej, ptačku slavičku, / na mojem veselíčku* (Bartoš 1899, LXX).

Zoomorfni milostnou symboliku výrazně charakterizují holub a holubice, známé již z antického starověku jako nositelé lásky a stálosti. Holubice či párek holubů jsou jedním z hlavních atributů Venuše – bohyně smyslné lásky a v širším slova smyslu žádostivosti. V tomto významu je nacházíme i v lidové písňové tradici, v níž cukrující holubi a holubi vrkání naznačují milostné objetí a výrazy *holoubkovat, holubičkovat* znamenají miliskovat se, milovat, celovat.

*Na tom našem domě,
dva holoubky sedá,
vždycky lidé praviá,
že sa rádi vidá.*

(Krolmus 1, s. 145)

*Když sebe potkáme,
huběnky si dáme,
vždycky luďa praviá,
že sa rádi máme.*

Rozchod s dívkou a odmítnutí přijmout vrácenou lásku přibližuje píseň ze Záořaví: *Mam ja dama dvouh holubků, / pošlu s písmem jedneho, / esli už tež ma milenka, / esli už ma ineho. / Holubeček s písmem stojí, / ona mu neodvira, / enom sobě bilu šatku / černe oči ucira* (Sušil č. 430). Naznačuje způsob, jakým lidová tradice transponovala situaci milostného konfliktu lidského páru do vztahu k pozitivně vnímanému symbolu. Holub a holubička v písních velmi často zpodobují mládence a dívku: *Viděla sem mého holoubka sívého, letěl k moři; / počkaj mňa, můj milý, můj holoubku sívý, půjdem spolu! / Holubečko sívá, jsi-li ešče živá, jak sa míváš? / Jsi-li v řečách stálá, lebo sa 's vydala, lebo čakáš?* (Z Rohatce, Sušil č. 992). Také dívka je ztožňována s holubičkou: *Keď sem prišiel, milá ešče spala, / budil sem ju, aby hore stala, / budil sem ju na obě dvě líčka: / Stávaj hore, sívá holubička* (Bartoš-Janáček, č. 44).

Jako panenka a mládenec se v písních objevuje také křepelka (spojovaná se štěstím a symbolizující zamilovanost) a krahulíček: *Křepelila malá křepelka, / křepelila překrásná panenka. / Křepelil s nů malý krahulíček, / křepelil s nů překrásný Janíček* (Bartoš-Janáček, č. 55).

Milostná zoomorfni symbolizace ptákem v podobě konfrontace sokola a páva je zřejmá na příkladu písně, v níž si dívka stýská nad špatným výběrem svého milého. Lituje, že včas neprozřela jejich vlastnosti a vyměnila sokola (symbolizující sílu, krásu a mužnost) za páva, který byl pro svůj rozevírající se barevný ocas a nápadné tokání vnímán jako symbol samolibé pošetilosti a pýchy:

*Bože můj nebeský!
Co sem udělala,
že sem pro jednoho,
všecky zanechala!*

*Zanechala jsem já
sokola pro páva,
včil bych ho šla hledat,
nevím, kde sedává.*

(Z Moravan od Kyjova, Sušil č. 1274)

Z říše zvířat v písních najdeme i mnohé jiné, např. rybu, kdy mládenec posílá dívce psaníčko „po rybářské poště“ a ona namítá: *Nejedna rybinka / dolú vodú přešla, / neviděla sem jí / co by psaní nesla* (Ze Zašové, Sušil č. 770) V jiné písni se mládenec inspiruje ladností rybky, jejíž vlnitý pohyb zřejmě stěží může vystihnout jiné připodobnění: *Ona v tanečku chodzi / jak ta rybka po lodzi / ma červene líčka / a černe očička / ta dzěvucha se hodzi* (Ze Štěbořic od

Opavy, Sušil č. 1031). Znamé jsou varianty písně, v níž je mládenecká svoboda zpodobována jako chození holoubka po hambálkách a dívčí volnost coby plavání rybičky v čisté vodě nebo létání včelíčky po květinách.

Zoomorfní motivy najdeme v erotických metaforách a popěvcích, v nichž symbolika sehrává důležitou úlohu ve snaze vyhnout se vulgárním výrazům a verbálním obscenostem.⁵ V přeneseném významu jde např. o symboly mužského pohlaví, v milostné písňové lyrice zastoupeného výrazem *holoubek, zavřený v truhle*, „kohoutek v komoře“, „sysel“, „krahulec“ apod., ženské pohlaví pak jako „křepelíčka“, „žežulička“, „veverka“: *Já jsem se tě neprosil, / proč si za mnou přišla? / tys mi dala veverku, / já sem ti dal sysla* (Markl č. 34). Patří k nim i různé verze písně, v níž dívka vybízí svého milého k milostné návštěvě: *Mám já křepelenu, mam, mam, mam, / mam já křepelenu, mam. / Přijdi k nam zvečera, / až budu slečena, / ja ti křepelenu dam, dam, dam / ja ti křepelenu dam*, nebo popěvek o čápovi, který chodí po poli a *fleknul čápku přes tu čárku, že mu dobře nehoní*, přirovnání ženských nader ke kůzlatům: *Má Andulko, má zlatá, / máte hezky kozlata. / Můj Honzíčku, můj zlatej, / neplatil si – nechmatej!* (Markl, č. 65) atp. Dodejme ještě, že součástí erotické metaforiky jsou zvířecí zdobněliny, používané ve vzájemném oslovování zamilovaných (můj sokolíčku, jelínku, moje беруško, holubičko, kočičko apod.).⁶

Častá je v lidových písních symbolika laně a jelena (případně i koně)⁷ v erotických významech milostných aktů, kdy jelen či laň pijí vodu, dívka napájí koníčka svého milého nebo syneček či mysliveček zabije laň:

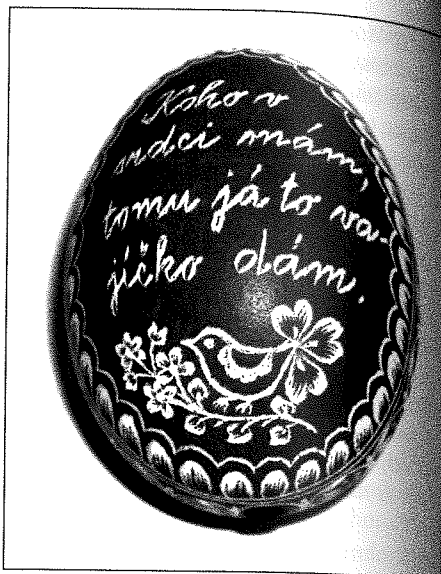
*Pod Hukvaldy na dolině luka zelena,
zastřelil tam mysliveček večer jeleňa.*

*A nebyl to, nebyl jeleň, byla to laňka,
a byla to myslivečku, tvoja galanka.*

*Co si to ty myslivečku, cos to udělal,
že si svoji najmilejší, žes i život vzal.*

(Měrkovice, A 1227/257)

Vztah k přírodě byl základní inspirativní složkou písňové lidové poezie, v níž byla milostná symbolika čerpaná ze světa zvířat velmi bohatá. Příroda byla *věrným zrcadlem lidské mysli*... píše František Bartoš ve své písňové sbírce z roku 1899. Např. kůň, v písních obdařovaný adjektivy *vraný, lysý, sivý, sivovraný, ryzovraný, hnědovraný, hnědošedý*, byl na prvním místě v životě selského, furiantsky založeného mládence, největším potěšením každého pacholka a důvěrným přítelem zamilovaného. *Veselo si vykračuje cestou a hrdě nese hlavu, když jeho pan se smí pyšnit sličnou nevěstou*, jak se zpívá v jedné moravské písni:

Kraslice s motivem ptáčka. Uherskohradištská čtyřicátá léta 20. století. Sbírký Slovákého muzea v Uherském Hradišti.

*O hleďte lidé, podívejte se,
jak můj vraný kůň hlavěnku nese.*

*Oj nese, nese, na pravú stranu,
že mám galánku jak malovanú.*

(Bartoš 1899, LXXXII)

Zvíře v milostné magii a věštách

Milostná magie měla za cíl vzbudit a udržet lásku osoby druhého pohlaví, předvídat a zabezpečit si vdavky či ženitbu. Ať již prováděna zvláštními osobami či laiky, využívala k těmto záměrům náboženskou rituální symboliku v souběhu s ozvláštňenými přírodními rostlinného a živočišného původu. Individuální a párová touha po lásce vyrůstala na bázi osudového určení a v jejím základu bylo prolínání přírodních sil s lidskými potřebami a touhami.⁸ Účinným mediem byla konkrétní zvířata, případně jejich tělesné části (tuk, kůže, srst, peří, zuby, kosti, zobák, vnitřnosti), kterým byly přisuzovány jak reálné, tak symbolické funkce a účinky. Za spolehlivý *vodič lásky* byla pokládána žába rosnička, někde zvaná zelená žába. Jako živočich spjatý s vodním živlem, z něhož vystupovala na břeh, aby se do něj znovu vracela, symbolizovala obnovu života, ztělesňovala plodnost a hojné potomstvo.⁹ Žabí čarování spočívalo v rituálně provedeném zahrabání živé žáby do mraveniště a v roztlučením ohlodaných kostiček na prášek, který dívka dala svému vyvolenému nenápadně vypít v nápoji nebo jej zašila do kalhot. Kůstky v podobě háčku přitahovaly přízeň milého, lopatkovitě měly naopak lásku odvrátit. Podobné úkony a představy byly spojovány s hady, jejichž prášek se rovněž vkládal do šatů.¹⁰ Prostředků, užívaných k milostnému čarování prostřednictvím zvířat, bylo více, např. dívka mělo lásku mládence přivodit zakopání mladé kočky, koupené bez smlouvání, pod práh kostela. Mládencům se také doporučovalo zabít netopýra a jeho krev napsat na pravou ruku jméno milované dívky.¹¹ Pozitivní roli měla vlaštovka symbolizující lásku, domov a rodinu. Zprávy z 16. století zmiňují, že vdovy si vlaštovky zapékaly do svých pokrmů, aby získaly novou lásku, a že vlaštovčí hnízdo bylo vkládáno novomanželům pod svatební lože. K vyvolání lásky bylo třeba nosit při sobě kosti netopýra, hlavu jestřába, srdce sokola apod. Jde o praktiky, související s fetišismem a s vírou v nadpřirozenou moc těchto zvířecích částí, které zůstávají zakotveny v lidské mentalitě (často v nezměněné podobě) po mnoho generací. Otakar Pertold uvádí, že v posledních desetiletích 19. století ve Slaném, kde studoval na gymnáziu, podplácely dívky krejčího, aby jim zašil do oděvu kost z vepřového rypáku, která prý měla moc získat lásku vytouženého mladíka.¹²

V tradici bylo rozšířeno také milostné čarování s holoubátkem, které podobně popisuje Václav Krolmus.¹³ Po složitých úkonech dívka holuba vypustila ven z komína s říkáním, které zakončila slovy: *Ulitni holoubku na svou stranu. Jak já tě, Janíčku, přec dostanu*. K získání zájmu osoby opačného pohlaví se používalo i sádla z některých zvířat, např. dívka měla ruce svého vyvoleného namazat zaječím sádlem a naopak natřením dívčího šatu a rukou se mělo zamezit jejím vdavkám. O víře ve schopnost mravenců přivolat lásku svědčí popěvek, v roce 1968 zapsaný Vratislavem Bělíkem ze Svratky u Hlinska, v němž radí *stará, kolozubá* babka děvčatům: *Která chcete chlapce sehnat, aby vás – měl rád – musíte mu do šátečka mravenečka zavázat. On si ho do postýlky donese – od vás – nehne se – kdybyste ho vyháněli nepůjde – zase se hnedle vrátí.*¹⁴

Zvláštní místo mají zvířecí komponenty prezentované jako afrodisiaka. Představy o jejich posilujících účincích na potenci měly někdy empirický původ, jindy však důvody jejich tradování a obliby postrádají věcnou oporu a byly zřejmě součástí rituálních představ a praktik. Byly podávány otevřeně i skrytě, jejich síla se umocňovala spolupůsobením určitého času

a prostoru, ustálených situací, předmětů, prostředků a úkonů. Z nejčastěji užívaných ingrediencí to byly zmíněné usušené a roztlučené prášky z žabích, hadích a netopyřích kostí, ale nebo srdce z krtka, jezevce, vlaštovek a hrdliček, popřípadě jazyček z vlaštovky, zatavené v paschální svíci.¹⁵ Některé z těchto látek, přidávaných do pokrmů a nápojů, byly importované a mnohé z nich se používaly pouze v zámožnějších vrstvách, např. různé směsi s obsahem španělských mušek. Jako afrodisiaka fungovala čerstvá nebo sušená varlata zvířat, proslavených velikostí pohlaví a plodivou silou (býk, hřebec) nebo velkou plodností (králík, zajíc). K získání dívčí přízně se doporučovalo rovněž pojídat vrabčí a holubí vejce či mozky těchto ptáků nebo podávat v nápoji mravenčí vajíčka spolu s pepřem. Upevnění manželské lásky a přivolání plodnosti novomanželům z Velké nad Veličkou měly podle rady jedné bohyně z Boršic přivodit v zaječím mléce uvařené postrouhané kousky jeleního rohu spolu s kousteným řemene z mužových nohavic.¹⁶

Zvířat se využívalo také v tzv. černé magii, zaměřené na zneprátení zamilovaných a na rozvrácení novomanželského štěstí. Z antiky doložené nepřátelství psů a koček se promítlo i do magického úkonu sympatetického charakteru: kdo chtěl manželům přivodit nesváry, zavřel v den jejich svatby psa a kočku do jednoho pytle a tak jak se prali, měli se i oni po celý svůj život bít. Jiným prostředkem bylo pohození psí a kočičí srsti před novomanželský par na cestě od oddavek. Hádky mezi ženichem a nevěstou měl přivodit také pes, štěkající na svatební hosty, a jako pták s negativním působením se v tomto významu objevuje i sova. Kdo chtěl způsobit nesvornost mezi novomanželi, měl si opatřit soví hlavu, skrz niž se díval na svatbu nebo vložit do jejich postele soví pírkó – odpovídá to symbolické představě sovy jako ambivalentního ptáka, který vedle moudrosti přináší i neštěstí, stíněnost a špatné zprávy.

K předvídání osudu v milostném životě a zvláště k hádání vdavek se velmi dlouho, v kombinaci s jinými úkony až do sklonku 19. století, uchovalo věštění prostřednictvím zvířat, které kritizoval již kazatel v Homiliáři opatovickém ve 12. století. Mnohé z forem této záliby přetrvalo dodnes. Snad největší pozornosti se v představách těšilo ptactvo, mimo jiné i svou schopností odpoutat se od země vzhůru k nebesům v prolnutí obou principů života s naznačeným předurčením osudu. Rozšířené bylo zejména počítání let do vdavek podle kukání kukačky (*zezulenky, kukulenky*), pokládáné za prorockého ptáka. Kromě ptáků se vdvaky či ženitba hádaly i pomocí psa nebo kočky – u těchto zvířat, patřících k domovu a sloužících člověku, se předpokládalo, že podají nejuvěrnější svědectví o očekávaných událostech. O Vánocích se položil na zem ve světnici první z pece vysazený koláč, vánočka či kousek chleba rozkrojený na tolik dílů, kolik bylo svobodných osob v domě, a potom se zvíře zavolalo. Čí kousek polapilo, toho do roka čekala svatba. Představa o tom, že za zvláštních okolností nabývají zvířata schopnost mluvit jazykem, kterým lidé rozumějí (častý pohádkový motiv), se promítla do víry, že v tajuplné štědrovečerní noci rozmlouvají mezi sebou, a kdo jim naslouchá, může se dozvědět i o své svatbě. Štěkot psa upozorňoval svobodné dívky na směr, odkud měl přijít ženich, a tato věštba, rozšířená v mnoha lokálních variantách, se často kombinovala s třesením stromů nebo plotů se známou průpovědkou „*Třesu, třesu bez, ozvi se mi pes, kde můj milý dnes.*“ Věštby se často spojovaly s magií nápodoby. Např. třísky, které dívka na Velký pátek uřízla před východem slunce z úlu a tajně si je vložila do střevočků, jí do roka přivodily svatbu – předpokládalo se, že by měla *vyletět z domu jako včely z úlu*. K věštbám se využívala také mravenčí vajíčka, která dívky pokládaly na jeden lístek. Čí vajíčko mravenec odnesl nejdříve, ta se měla vdát.

Známe a oblíbené bylo hádání vdavek z hlasové odezvy domácích zvířat, zejména drůbeže. Dívky chodily o Štědrém večeru šťouchat hůlkou do kurníku a když zasáhly kohouta, měly se do roka vdát, nebo házely po slepicích pecky ze švestek a podle kdákání usuzovaly na čas svatby. Např. pokud na Vizovicku slepice zakdákala *go-go-go*, měly se do roka vdát, když *séd*, nevдалy se. Na Horácku přinášelo zakdákání slepice vdvaky, zatímco zakokrhání kohouta znamenalo ztrátu panenství. Počet roků do vdavek dívky hádaly také podle prasečího chrochtání. Prostředkem k věštění vdavek byly drůbeží kosti, zvláště lopatkovité kosti kohouta, husy

nebo krocana, přičemž se předvíдалo podle jejich tloušťky, čistoty, hrbolek atp. Na Královéhradecku se děvčata přetahovala o husí *kobyliku* (polokruhovitou prsní kost) a která získala větší část, ta se měla dostat za toho *svého*.

V milostných věštebných praktikách se uplatňoval i hmyz. Např. lásku měli zvěstovat pavouci, o nichž kolovaly pověry ovlivněné představou o tom, že předením svých vláken správně odjí čas a osud. Po jejich pavučinách prý posílali mládenci dívce milostné vzkazy a která je plně stírala, měla se brzy vdát. Na Hustopečsku zase věřili, že když pavouk leze děvčeti po zádech, *donde ženich*. Svou roli v hádání měly i svatojánské mušky, které dívky v den svátku sv. Křítele braly na ruku a říkaly: „*Tinko, linko, leť na zlaté okénko. Ukaž mi tu stranu, kam já se dostanu.*“¹⁷ Jinde odhadovaly směr budoucích vdavek podle letu sluníček sedmítečných a na Horácku se věřilo, že létají-li komáři večer nad děvčaty a chlapci, budou mít dívky hodně ženichů a hoši mnoho děvčat.

Nezanedbatelnou úlohu v předpovídání milostných osudů sehrávalo zjevování různých zvířat ve snu. Např. spatřit pejska nebo s ním dokonce rozmlouvat znamenalo věrnost v lásce a vidět malé černé kotě mělo za následek svatbu. Naproti tomu neštěstí v lásce přinášelo snění o kočce nebo zajíci. Svatbu zvěstoval konipas bílý, na Hořicku zvaný *cancorka* nebo *čancorka*. Která dospívající dívka tohoto ptáka spatřila z jara na zeleném trávníku, měla mít do roka svatbu.

Zvíře ve svatebních rituálech

Ve svatebních rituálech můžeme sledovat určitou proměnu zvířecí symboliky jako součásti úkonů ustavujících status manželské lásky a rodinného soužití. Zvířata měla zpodobovat věrnost, stálost, plodivost a hmotný dostatek. Významné místo ve svatebních obyčejích zaujímal zvířecí kůže, srst, případně kožešina, jejichž širším významům a funkcím se na tomto místě nemůžeme věnovat. Uvedme jen, že jejich uplatnění souviselo výrazněji s prvky sociální, kulturní identifikační a estetické reprezentace.¹⁸ Ve Strání na Uherskobrodsku ještě v první polovině 19. století nevěsty oblékaly na svatbu i v nejparnější létě kožešinou podšité soukenné kabátky *mentýky*, aby novomanželé ve svém budoucím životě netrpěli nouzí. I v jiných oblastech bylo samozřejmostí, ba povinností, že ke svatbě musela mít dívka svůj kožíšek.¹⁹ Zvířecí, zvláště medvědí srst, symbolizující blahobyt a bohatství, se ve svatebním obřadu uplatňovala např. v podobě obráceného kožichu, kterým se maskovaly staré ženy, nabízené ženichovi jako falešné nevěsty na Valašsku. Nejen kožešina, ale sám medvěd byl v obřadní kultuře (v různých stylizovaných podobách) jednou z nejčastějších zoomorfických masek. V lidové tradici symbolizoval vedle plodivé síly i neřest a obžerství, proto byl nezbytným atributem masopustních obchůzek. Masky medvěda předznamenávaly svatbu a byla očekávána především v domech, kde měly dívky na vdávání. Prosperitní význam měl také tanec medvěda s hospodyní a všemi svobodnými děvčaty s odůvodněním, *aby byly plodné*.

Kohout a slepice náleží obecně k nejstrukturovanějším symbolikám v rodinných obyčejích. Při svatbě byli zpodobováni jako nositelé plodivé síly, která se měla darováním a požitím přenést na manžele. Pečená nebo vařená slepice a kohout představovali obřadní jídlo ve svatebním jídelníčku, přímo symbolizovali nevěstu a ženicha, a proto je někde vařili v jednom hrnci. Slepíci polévka se novomanželům často podávala před uložením na lůžko. Zvláště silnou magicko-plodonosnou funkci měl černý kohout a černá slepice. Jak jsme již uvedli, symbolem milenecké lásky byla holubice. V této souvislosti naznačme situaci proměny zoomorfí symboliky v jednotlivých etapách vývoje milostného vztahu, v nichž nabývala hlubší významy, vázané na kontext jevu. Dvě holubice spolu symbolizovaly v různých ztvárněních nejprve mileneckou lásku a následně, v struktuře svatební obřadnosti, zobrazovaly především manželskou vzájemnost, svornost, lásku, věrnost. Párek holubů k sobě obrácených zobáčky byl obvyklým motivem na malovaném dekoru manželských postelí, které dostávala nevěsta

do výbavy, na svatebních fánových džbánech apod. Lásku překračující pozemský život ztvárňuje v jedné významové rovině také funerální plastika dvou holoubků. Ve svatebním obřadu nesli holoubci specifická poselství – holubička jako symbol nevinnosti, čistoty a mírnosti byla hojně využívána ve svatebních proslovech, v nichž byla přirovnávána k nevěstě; symbolizovala také ženskost a mateřství.²⁰ Zpodobení nevěsty a ženicha jako hrdličky a holoubka je zřejmé i z písně, s níž svatebčané ještě na přelomu 19. a 20. století doprovázeli novomanžele do komory při ukládání na lož: *Pojď, hrdličko, pojď má milá, / sameček cukruje, / co jsi mi jednou slíbila, / z toho se raduje.* V obecném významu byla holubice duchem života, vyjadřovala i přechod z jednoho statusu či identity do druhého.

Jako univerzální symbol se holoubci objevovaly spolu s jinými zvířecími figurkami s různou mírou stylizace na svatebním koláči či jiném svatebním pečivu. Na koláči

bývala holubice zpodobována také s figurkami Adama a Evy. Zoomorfní motivy na pečivu byly zhotoveny z těsta, rozmanitě zdobené, někdy napichovány na špejle či ratolesti. Obecně se hojně vyskytovali ptáčci (hlavně slavíci) i ptačí hnízda, kohouti, jelinci a jelení parůžky, srnky, koníci a husaři na koni. Koník dal název i samotnému svatebnímu koláči na Brněnsku – *hřebec*. Např. v Líšni dostávala nevěsta i několik *hřebců*. Koláč byl rozkrájen na tolik kusů, kolik bylo hostů, a na každém musel být napíchnutý jelínek nebo kohoutek.²¹ Tato běžně uplatňovaná praxe – každému účastníkovi svatby poskytnout díl pečiva se zvířecí figurkou – souvisela s rituálním významem konzumace. Jeho podstatou bylo symbolicky vyjádřit spoluúčast svatebních hostů při obřadním uznání proměny vztahu nevěsty a ženicha a s pomocí magie zabezpečit novomanželům dostatek potomků a hojnost pozemských statků. Mezi dalšími zoomorfními motivy se na pečivu vyskytovali ponejvíce ještě beránci, ovečky, stylizovaní hádci.

Pro své charakteristické znaky nebo vlastnosti vystupují v souvislosti se svatbou i některá další zvířata. Např. husa, která symbolizuje bdělost, lásku, dobrou hospodyně, a tudíž i manželské štěstí. Písně zpívané při loučení nevěsty s domovem vzpomínají její péče o hospodářská a domácí zvířata (kravičky, husy aj.). Symbolem hojnosti a blahobytu byla kráva, která tvořila

Svatební koláč se zoomorfními motivy. Hlinsko, konec 19. století. Sbírkový kabinet Městského muzea v Hlinsku.

Samostatnou součástí nevěstina věna a v tomto významu se objevuje i ve svatebních písních. Při symbolickém prodeji nevěsty, který byl součástí tradiční svatby, byla nevěsta na Moravě nabízena jako jalovička, vychvalovaná coby „tučné zboží“.²² Tato analogie často vedla k rozmanitým dvojsmyslným písním a řečem, k dotazům, jestli už byla připuštěná apod. Síla imitativní magie je patrná v přesvědčení, že nedostatek nevěstina pláče v průběhu svatebního obřadu způsobí, že jí nebudou do kostela, neponesou jim v jejich společném hospodářství slepice. V obcích na Žďársku měli snoubenci naopak navštívit své ohlášky, ale do kostela musel vzít i nevěsta a ženich, aby se jí dařil chov husí. Některá zvířata se při svatbě objevovala jako symboly špatného či dobrého znamení při cestě svatebčanů k oddávám do kostela. Např. neštěstí a nedostatek v manželském životě přinášelo setkání se zvěřím (symbolizujícím nejen plodnost, ale i ustrašenost), zatímco spokojenost ve vzájemném soužití manželů předpovídalo spatření holuba, havrana nebo *zakokrhání* slepice.

Zvířata symbolizující plodnost měla výsadní postavení v obřadních svatebních tancích sexuálního charakteru. Tanec zvaný *žabská*, při němž žena v dřepu podlézala muži, byl příležitostí k napodobování pohlavního aktu a k lechtivým popěvkům. Podobně i jiné tance imitující páření dobytka, které dříve tančili jen ženatí muži, lze sledovat na různých regionálních variantách. Některé byly založeny na výběru partnera (*holúbek*, *holubička*), jiné tančili družičky s nevěstou (na Brněnsku tzv. *kozílek*, *kohótek*) a další svatební hosté a měly pouze zábavnou funkci, není pochyb o tom, že ve starších dobách mělo dramatické znázorňování obcování se zvířaty při svatbě významnější úlohu.

Ve hrách a zábavách, následujících po hlavních svatebních dnech, sehrávala výraznou znakovou funkci drůbež. Oblíbené bylo tzv. honění kura, známé z Opavska a Těšínska, při němž družba s chasou obcházeli vesnici se slepicí připevněnou na vidlicích a vybírali od hospodárných drůbež a peníze na společnou hostinu. Kohout, spojovaný s plodností, symbolizoval také bojovnost, byl reprezentantem pýchy a okázalého, výbojného teritoriálního samčího chování a prisvojování. Součástí svatebních obyčejů bylo jeho rituální zabíjení (stínání, mláčení), symbolizující mezi jiným přechodovou situaci, v níž se měnil status svobodného mládence. Předcházela mu žertovný soud, po němž byl kohout stát a posléze sněden. Obyčej byl až do sklonku 19. století obecně rozšířený nejen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale po celé západní Evropě a stal se i součástí posvícenských a masopustních zábav. V kontextu svatby měla být kohoutí krev stvrzením manželského svazku, jak je zřejmé z vystoupení *plampače* na Plzeňsku: „*Stneme ho a jeho krvi potvrdíme pod širým nebem tento sňatek manželský.*“²³

Pozorování zvířecího chování vedlo k ustálení mnohých prototypů, které pronikly do slovesného folkloru a z nichž ty nejstarší mají své kořeny už ve starověkých pramenech Předního východu. K široce rozšířeným tématům patří víra v možnost začarovat člověka do zvířecí podoby, jak dosvědčují pohádky a pověsti o zvířecích švagrech a různých obdobách typu ženich-zvíře (pták, kůň, had, ježek, žabák), či nevěsta-zvíře (žába, kočka). Samostatnou kapitolou jsou bájně bytosti reálně neexistujících tvorů, tvořených kombinací skutečných, ale i fantastických zvířecích a lidských těl (kozoryba, rybočlovek, člověk-pták aj.), jichž v průběhu věků vznikl v různých kulturách bezpočet druhů. K našemu tématu se vztahují zvířecí podoby dívek, které vystupují ze světa mimolidských nebo mimozemských bytostí, např. dívka jako labuť. Na Moravě lidé věřili v *slibky*, převtělené duše zemřelých nevěst, které nezachovaly věrnost, nebo naopak duše dívek opuštěných milenců. Poletovaly v horách jako bílí ptáci a kdo se ozval na jejich ťukání, toho přinutily tancovat až do smrti.²⁴ V některých místech na Moravě byly podle pověry duše nevěrných dívek zaklety do čejek, zvaných *kolihy*, a proto na Dačicku říkali čejkám dívky. Naopak na Sedlčansku nazývali čejku dívkou.

V závěrečné poznámce se dotkneme souvislostí, v nichž zvířecí symbolika přetrvává v průběhu dějin agrární společnosti se znaky archetypální konstituce společenského formování. V milostných vztazích se tato symbolika uplatňovala v privilegování estetična, vzhledu a etiky chování páru, v ocenění užité hodnoty zvířete ve vztahu k bohatství (dobrý život) a štěstí (rodinné soužití, děti). Umožňovala v rituálních situacích simulaci erotického chování a uvolňovala společenskou tabu sexuálních vztahů. Zvíře v lidové milostné tradici sloužilo jako jedno z měřítek sociální a kulturní distance rodin a zřetelné polarizace pudového (instinktivního) a kulturně nárokováného (edukativně-morálního) chování. Bylo součástí normovaných představ o kvalitě lásky a sdílení kulturních identit, ale i součástí houževnatých předurčení. Vyhasinání substitučního významu zvířete v milostných vztazích v průběhu v 20. století je komplexním jevem, který mimo jiné souvisí se ztrátou pověřeného povědomí o účinnosti a poslání symbolů a symboliky, se silicím oslabováním závislosti, kontaktů a představitosti o vlivu přírodního prostředí na člověka. Převratnou roli sehrává v posledních desetiletích technologizace a virtualizace projekcí lásky a milostných kontaktů. Tradiční svět zoomorfne fixovaných představ a chování při svádění, namlouvání, lásce a svatbě nabízí bázi srovnávacích inspirací i pro etnologický a interdisciplinární výzkum současných proměn.

Tato studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO 68378076.

Poznámky:

- 1 Z rozsáhlé a složité problematiky symbolů a symbolismu uveďme zejména práce Mircea Eliadeho (Mefisto a androgyn. Praha 1997) a Alfreda Northa Whiteheada (Symbolismus, jeho význam a účín. Překlad V. Zuska 1997), jejichž přístupy postihují jak podobu náboženských intencí symbolů, tak i strukturace a transmise symbolické reference ve vztahu k smyslově názorným a prožíváním jevům a jejich objektivizacím.
- 2 Je známo, že peří jako součást ozdob a kultických předmětů byla v různých kulturních areálech připisována zvláštní hodnota. Např. u některých indiánských kmenů představovala jednotlivá pera záznamy o významných činech jejich nositelů.
- 3 Václavík, Antonín. *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha 1959, s. 89.
- 4 Podrobněji o erotičnosti českého jazyka viz Eisner, Pavel. *Chrám i tvrz*. Praha 1946, s. 377.
- 5 Václavík, Antonín: c. d., s. 453 an.
- 6 Jde zejména o písňový repertoár Jana Jeníka z Bratčic, ale i dalších sběratelů. Podrobněji viz Traxler, Jiří. *Písňe krátké Jana Jeníka rytíře z Bratčic. Díl I*. Praha 1999.
- 7 Jelen, po celém světě uctívané zvíře, byl kvůli svému velkému, každoročně obnovovanému parohu přirovnáván ke stromu života a proto byl také symbolem plodnosti. Srov. Becker, Udo. *Slovník symbolů*. Praha 2002, s. 105–106.
- 8 Více k tomu Navrátilová, Alexandra. Magické praktiky lásky v kontextu lidové víry. *Folia ethnographica* 43, 2009, s. 3–20; Navrátilová, Alexandra. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha 2012, s. 157–159.
- 9 V křesťanství však má žába, zvláště ropucha, ambivalentní význam – vedle vzkříšení znamená též odpudivou stránku hříchu, zlo, závist a lakotu.
- 10 Had je charakterizován mnohoznačnou symbolikou, může znamenat povahu mužskou, ženskou i bytost oboupohlavní. Je falickým symbolem, plodivou mužskou silou a přítomnost hada je téměř univerzálně spojována s těhotenstvím. Protože žije pod zemí, je ve styku s podsvětím a má přístup k silám a vševědčnosti. Srov. Cooperová, J. C. *Encyklopedie tradičních symbolů*. Praha 1999, s. 46.
- 11 Netopýr byl podobně jako vampýr spojován se sexuální symbolikou a patřil k démonům, kteří v noci údajně léhají se ženami.
- 12 Pertold, Otakar. *Pověra a pověřivost*. Praha 1956, s. 38–39.

- 13 Krolmus, Václav. *Staročeské pověsti, zpěvy, slavnosti, hry, obyčej a nápěvy s ohledem na bájesloví Československé III*. Praha 1851, s. 226–227.
- 14 Dokumentační sbírky a fondy EÚ, pracoviště Brno, sign. A 1271/29.
- 15 Jako příklad uveďme žalobu císařského rychtáře na čarování Martina Matěje Fabera z roku 1618, který se vychloubal, že z paškálu z kostela vosk a v tom vosku laštovčí jazejčky že jsou, a kdyby chtěl, že k sobě ženské pohlaví kvůli tím přivést mohl. Thir, Karel. Kulturně historické drobnosti z archivu Tábořského. *Český lid* 17, 1908, s. 75. Někdy dávala děvčata svým chlapcům chléb, v němž bylo zapečené srdce z krtka s nadějí, že po jeho požití bude láska mládence k dívce slepá jako krtek. Moszynski, Kazimierz. *Kultura ludowa Slowian II/1*. Warszawa 1967, s. 309.
- 16 Niedlerle, Lubor, ed. *Moravské Slovensko II*. Praha 1922, s. 236.
- 17 Poněvadž tak činily ve dnech svátku sv. Křtitele, podle výkladu katolického kněze tak měly oslavovat jeho svátek. Procházka, Karel. *Lid český z hlediska prstonárodně náboženského*. Praha 1910, s. 30.
- 18 U východních Slovanů posazovali na kožešinu ženicha, nevěstu nebo oba dva, a nevěsty oblékali i v těch nejpárnejších dnech do liščích kožichů nebo šub. Viz Komorovský, Ján. *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava 1967, s. 19–191. Na Oravě snoubenci před oddavkami klečeli na pytli od mouky (dříve na liščí kožešině) a tak přijímali rodové požehání. Václavík, Antonín: c. d., s. 52.
- 19 Navrátilová, Alexandra. *Namlouvání, láska a svatba...*, s. 262. Spolu s proměnami kroje se tato povinnost vytrácela – jednou z příčin byly i široké rukávce, které se již pod kožíšek nevešly.
- 20 Např. v průběhu vyjednávání ženichovy družiny před vstupem do domu nevěsty žádal družba, aby mu domácí lidé vydali holubičku, která jim vyletěla z okeněčka a zatočila se nad jejich domem. Jako holubičky (holubinky) byly ve veršovaných proslovecích osločovány i družičky při připíjení o věnec v průběhu svatebního veselí.
- 21 Večerková, Eva. *Lidové obyčej a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly*. Brno 2010, s. 204.
- 22 Ve starobylých svatebních písních u Rusů vystupuje kráva jako symbol nevěsty a býk jako symbol ženicha, respektive jeho plodivého údu. Srov. také Gura, Aleksandr Viktorovič. *V. Brak i svadba v slavjanskoj narodnoj kulture: semantika i symbolika*. Moskva 2012, s. 106 ad.
- 23 Krolmus, Václav: c. d., s. 360.
- 24 Viz Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, Praha 2004, s. 33.

Frameny:

Dokumentační sbírky a fondy Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i., Praha, pracoviště Brno, sign. A 350/4-5, A 1271/29, A 1227/257, B III 152.

Literatura:

- Baroš, František, ed. *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Brno: Maticе moravská, 1899.
- Baroš, František a Janáček, Leoš, eds. *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha: Česká akademie císaře Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1899–1901.
- Becker, Udo. *Slovník symbolů*. Portál: Praha 2002. ISBN 80-7178-612-8.
- Cooprová, J. C. *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*. Mladá fronta: Praha 1999. ISBN 80-204-0761-8.
- Eisner, Pavel. *Chrám i tvrz. Kniha o češtině*. Praha: Vydal Jaroslav Podroužek. 1946.
- Eliade, Mircea. *Mefisto a androgyn*. Praha: Oikoymenh, 1997, s. 165. ISBN 80-86005-51-8.
- Erben, Karel Jaromír. *Prstonárodné české písně a říkadla*. Nové vydání. Praha 1864.
- Gura, Aleksandr Viktorovič. *Brak i svadba v slavjanskoj narodnoj kulture: semantika i symbolika*. Izdatelstvo INDRİK: Moskva 2012.
- Komorovský, Ján. *Tradičná svadba u Slovanov*. Univerzita Komenského: Bratislava 1967.
- Krolmus, Václav. *Staročeské pověsti, zpěvy, slavnosti, hry, obyčej a nápěvy s ohledem na bájesloví Československé*. Díl III. Praha: Plot, 2011.

- Markl, Jaroslav. *Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury hudby a umění, 1959.
- Moszyński, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian II/1*. Warszawa 1967.
- Navrátlová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad: Praha 2004. ISBN 80-7021-397-3.
- Navrátlová, Alexandra. *Magické praktiky lásky v kontextu lidové víry. Folia ethnographica 41*. 2009, s. 3–20. ISSN 0862-1209.
- Navrátlová, Alexandra. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Vyšehrad: Praha 2012. ISBN 978-80-7429-238-5.
- Niederle, Lubor, ed. *Moravské Slovensko II*. Praha: Národopisné museum Československé, 1922.
- Pertold, Otakar. *Pověra a pověřivost*. Praha: ČAV, 1956.
- Procházková, Karel. *Lid český z hlediska prstonárodně náboženského*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1910.
- Sušil, František. *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Vyd. 4. Praha: Vyšehrad, 1951.
- Thier, Karel. *Kulturně historické drobnosti z archivu Táborského. Český lid 17*, 1908, s. 75–79.
- Traxler, Jiří. *Písně krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic*. Díl 1. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1999.
- Václavík, Antonín. *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: ČSAV, 1959.
- Veřková, Eva. *Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010. ISBN 978-80-7028-358-5.

Elektronické zdroje:

- Whitehead, Alfred North. *Symbolismus, jeho význam a účín*. In: *Filosofie.cz* [online]. 1997 [cit. 27. 07. 2013]. Dostupné z: <http://www.fysis.cz/filosofiec/zuska/whitehead/symbol.htm>

Zoomorfné prvky v pohrebných zvykoch

Silvia Letavajová

Zvyky súvisiace s úmrtím sú typické svojou archaickosťou. Práve najmä v týchto zvykoch sa najviac uchováva množstvo prvkov, ktoré súvisia so smrťou a mŕtvych, predkoch, záhrobnom svete a duši. Sú to zvyky, ktoré súvisia s totemickým alebo démonickým vnímaním sveta, akým bolo vnímanie smrti. Smrť jednotlivca a jeho následný pohreb bol vždy sprevádzaný rituálmi, ktorých cieľom bolo pretrhnutie všetkých doterajších vzťahov, odprečadenie nebožtíka a jeho prijatie na druhom svete, uspokojenie duší mŕtvych a dosiahnutie zmiernenia živých so svetom mŕtvych. Tento stav bolo možné docieľiť už počas života človeka, alebo v čase príchodu smrti: slušným životom, psychickou aj fyzickou prípravou na smrť, psychickým vysporiadaním sa so smrťou a dôkladným vykonaním jednotlivých pohrebných praktík.

Z hľadiska obradovosti považujeme príchod smrti v živote jednotlivca aj spoločnosti, rovnako ako aj narodenie a svadbu, za prelomové. Naši predkovia verili, že človek a jeho duša je v čase skonu, ale aj pochovávaní a v období bezprostredne po pohrebe nesmierne zraniteľní a môže byť ovplyvnený negatívnymi démonickými silami. Samotná osoba podstupujúca smrť – nebožtík, ale aj osoby, ktoré ho obklopovali (rodina, susedia, lokálne spoločenstvo), sú vystavení určitému riziku. V každom z pohrebných úkonov je citelná obava v návrat duše mŕtveho, ktorá bola chápaná ako médium, sprostredkovateľ medzi dvoma svetmi. Súčasťou pohrebných praktík je preto množstvo apotropajných, ako aj purifikačných úkonov.

Mnohé prírodné a archaické spoločnosti tiež naši predkovia, ktorí žili v tesnejšom kontakte s prírodou a jej zákonitostami, považovali svoju existenciu za súčasť prírodného diania a taktiež aj smrť vnímali ako jednu z etáp života ako jeho prirodzený a nevyhnutný dôsledok. Smrť akceptovala kolobeh života, a preto bol aj postoj žijúcich k umieraniu zmierlivejší. Ľudia ako členovia rodinného a lokálneho spoločenstva prichádzali so smrťou do bežného kontaktu ako priami účastníci úmrtí svojich príbuzných, susedov, známych, priateľov a ako tí, ktorí sa pripravovali na svoju vlastnú smrť. K vedomiu, že smrť je súčasťou života, boli vychovávané aj deti, pred ktorými táto téma nebola zamlčovaná.

Dôležitou súčasťou prírody, a tým aj života ľudí, boli zvieratá. Pre človeka sa stali nenahraditeľnými. Úzka spätosť so zvieratami sa odrážala nielen v jeho pozemskej existencii, kde vystupovali ako zdroj obživy a materiálnych surovín, ako dopravný prostriedok, pomocník pri hospodárskej práci, sprievodca, či ochranca a priateľ, ale aj v ľudských predstavách o vlastnom pôvode, smrti a záhrobnom živote. Úloha zvierat a prítomnosť zoomorfných motívov je preto zrejmá vo viacerých aspektoch pohrebných zvyklostí: zvieratá sú jedným zo základných elementov kultu mŕtvych a predkov, sú prítomné v mytológiách o zrození a smrti človeka, nachádzame ich v démonologických predstavách o smrti a jej príchode, samotná duša, opúšťajúca telo na seba preberala zoomorfnú podobu.

Božstvá smrti – ich zoomorfné podoby a atribúty

Mnohé z chthonických (týkajúcich sa smrti a podsvetia) božstiev rôznych národov sú spodobňované ako zvieratá, alebo im prislúchali zoomorfné atribúty. Zvieratá sa v týchto predstavách objavujú predovšetkým ako sprievodcovia človeka na druhý svet alebo ako strážcovia záhrobia. Jeden z najfrekvencovanejších motívov je v tomto zmysle pes a jeho rôznorodé vyobrazenia, čoho príkladom je aj egyptské alebo grécke mytologické myslenie. Boh ranných gréckych mýtov Hádes – boh podsvetia je najčastejšie stvárňovaný spolu s trojhlavým psom.